

HOU VREMD IK BLIEF

SAUL VAN MESSEL

JOODS DICHTER IN HET NEDERSAKSISCH

PIETER JONKER - MARGA KOOL - ADRI OFFENBERG

Hou vreemd ik blijf

jeude

- bie *kleur* van 't omslag -

gele steern
dien swaarde streepm
steekn mien woorn oet
as weepm

(uut: *inkele raais*)

HOU VREMD IK BLIEF

SAUL VAN MESSEL

JOODS DICHTER IN HET NEDERSAKSISCH

identiteit

mit aigen toal
pertij aingoal
vuilt wat ik schrief
hou vremd ik blief

Pieter Jonker/ Marga Kool/ Adri Offenbergh

Een uitgifte van de Stichting Stellingwarver Schrieversronte
Oosterwoolde, 1985

Dit boek verscheen op 13 april 1985. Op die dag is et veertig jaor leden dat de bevri'jding van Oost- en West-Stellingwarf was.

Disse uutgifte wodde wat de centeraosie angaot mit meugelik maekt deur de Stichting Sneek 1940-1945, de Stichting Je Maintiendrai Friesland.

SSR-37

Niks uut disse uutgifte mag opni'j drokt en/of eupenbaor maekt wodden op wat veur meniere dan ok, zonder dat daor van te veuren schriftelik goedvienen veur geven is deur de schrievers.

No part of this book may be reproduced in any form, by print photoprint, microfilm or any other means, without writtèn permission from the authors.

© 1985 Jaap Meijer, Heemstede
Pieter Jonker, De Haule

Foto omslag en foto's pag. 2 en 10: Martin van Nieuwenhoven (N.O.S./Anpakken)

Drok: Van der Meer, Oosterwoolde

ISBN 90 6466 040 9

Inhoold

Pieter Jonker/Verantwoording	7
Marga Kool/Schrieven aover Saul	11
Pieter Jonker/In gesprek mit de dichter	13
Adri Offenbergh/Bibliografie	61
Pieter Jonker/Poëet in „aighn” laand	73
Saul van Messel/as ik noar röttem vlaig	77

bevrijdingsdag

sedert 1945

o wimpers
van blinde ogen
uit het ongeziene
hangt de vlag
halfstok

Pieter Jonker/Verantwoording

In de winter van 1984/'85 zocht ik contact mit Saul van Messel. Niet zonder da'k d'r flink op ommestend hadde, schreef ik zo mar es naor Heemstede.

Uut de briefwisseling ontston een persoonlik contact. Uut dit contact ontston al gauw et plan tot een uitvoerig interview. Zó uitvoerig, dat ik et daenkbeeld offerde daoruut et geschrift saemen te stellen, dat de lezer hierbi'j as uutfifte van de Stichting Stellingwarver Schrieversronte prissenteerd wodt.

Et is de eerste van oonze publicaosies, die hielendal betrekking het op een dichter, die niet tot oons kleine Stellingwarver taelgebied heurt. Mar wel tot oons grotere, Nedersaksische. En dan hebben we et allieend nog mar over de tael.

Van Messels dichtwark onttrekt him omme ok - en in eerste instaansie! - inhoodelik an de regionaole beparkings van oons min of meer ofsleuten tael- en literatuurgebied. Feitelik is hi'j iene van de weinigen van oons die een streektael bruukt om abstracte, wereldwiede gedaachten uut te drokken, die de greenzen van et regionaole an alle kaanten overschrieden. Die heur mit naeme concentreren op et joodse vraagstok, dat hi'j tussen 1940 en 1945 zo persoonlik ondervunnen het.

Et zuverst en uitvoerigst het Hans Werkman dit joods-literair verschiensel in et Grunnings ontleded. An zien beschouwings ontlien ik:

„Naar mijn mening is Van Messel uniek in zijn soms onthutsende dialect-beeldspraak. Mensen die denken dat dialect gereserveerd moet worden voor humoristische verhalen en gedichten, moeten Saul van Messel maar eens lezen. Vergelijkbaar met Achterbergs woordkracht („mijn moeder is een grijze vrijdagmorgen”) is Saul van Messels

moederbeeld, dat de bundel „Mien laid dat vlogt” opent:

in memoriam matris

as klaain gedicht
veuraan in mien gedichtenbouk
doar staaistoe moeke
mit dien schuddeldouk

Dit is âf, en dit kan, met die „schuddeldouk”, ook alleen
maar in het Gronings gezegd worden.”

Overheersend is de toon van het droeve noodlot. In
„lelystad”, in het Nederlands geschreven, vloeien verleden
en heden ineen:

verzonken schepen op dit kolkende plein
doen boodschappen bij albert heijn

Is het vreemd dat deze regels me opnieuw aan Achterberg
herinneren, door het taalgebruik en door het terugkeren
van dode schepen? De ik-figuur voelt zich eraan verwant.
Een man stelt zich voor met: „man overboord”. En dan

hoor ik mezelf/die andere enkeling:
zeer aangenaam/óók drenkeling

„Een dichter behoort zuinig met zijn woorden te zijn.....
Zijn bundel „Groningen” wijst op zijn taaleconomie:

woorn nait vergraimm
hèt muze mie inschuund

mien gedichten laagn zuneg

De laatste regel heeft op z'n minst twee waarden: zijn
gedichten gebruiken alleen de nodige woorden, en zijn
poëzie is niet vrolijk van karakter.

Dit is opnieuw lachen om niet te huilen, het relativeren van

een beroerde toestand, omdat dit de enige mogelijkheid is om het hoofd boven water te houden als drenkeling. De speurtocht in het verleden geldt ook nu weer het joodse volk:

vòt

aal gedichten dijk muik
goan noar schimm op zuik
dèn mien vòlk is vòt
dat waistoe god"

Tot zoveer Hans Werkman.

Et was disse thematiek, die ok mi'j boeide en die de anleiding wodde tot et persoonlik contact.

Now et om-en-de-bi'j veertig jaor leden is, dat wi'j bevri'jd wodden, leek et oons niet meer as zinvol veur de joodse dichter Van Messel die algemiene aandacht te vraogen, die hi'j verdient. En die hi'j - naor wi'j stellig verwaachten - ok krigt.

Lit. Hans Werkman: *Saul van Messel* / „*Mien gedichten laagn zuneg*” in *Toal en Taiken* / Tiedschrift veur Grunneger Kultuur, sept. 1983.

Marga Kool

Saul van Messel

Pieter Jonker

Marga Kool/Schrieven aover Saul

In dizze uitgave, een neie daad! De Grunnegse dichter Saul van Messel in vraoggesprek mit de Stellingwarver Pieter Jonker. Zo'n confrontatie is nei; het genre van het vraoggesprek in dialect is niet eerder beoefend in dizze vörm. En niet allent deur wát ezegd wördt, deur de maniere daarop dialect-poëzie en schrieverschop bespreekbaor wördt esteld, wördt dizze uitgave töt een grèensverleggend gebeuren. Nee, juust ok het feit, dat de notering mit grote vanzölfsprekendheid in de taal van de vraogensteller gebeurt, is ingriepend en fundamenteel. Zoas een Engelse dichter in een Nederlands vraoggesprek Nederlands pröt, zo pröt de Grunneger Van Messel in dit interview Stellingwarfs.

Dat Pieter Jonker beslèuten hef as eerste Saul van Messel onder de loop te nemen liekt mij zeer terecht. Gienien van de schrievers die ik kenne binnen het Nedersaksisch taalgebied schref zozeer vanwege de poëzie, vanwege het schrieven zölf. Dichtend vanuut de veerte, döt hij gien enkele concessie an dienstverlenende of streektaal-propagandistische bedoelings. Wat betreft dizze holding ten opzichte van het streektaal-dichterschap kan Saul van Messel wellicht niet altied as nörm, mar wél as oens geweten fungeren.

En dizze dichter mag ik dan kört bij oe inleiden. De kaders van inleiding én van geschrift legt mij beparkings op. Het liefst zul ik schrieven aover Jaap Meijer, aover de veule tochten die ik mit hum en Lies emaaft heb deur Drenthe en de Veenkolonies. Aoveral herinnerings veur hum, aoveral (veural muzische) anknopingspunten, associaties: Klaus Groth, Brahms. „Walle Regen, walle nieder...”, ik heur het hum nog zachies zingen tussen De Pekel en Westerwolde. Misschien nog ies een onderwarp veur later?

In dit kader stiet de dichter centraal, die ik sober in wil leiden, mar wel principieel, as *oenze dichter ondanks humzölf*. Mar ik wil daar ok de naodrúkkelijke vaststelling an verbienden, dat de mèens, de wetenschopper en de dichter niet lós te zien bint van mekaar. Ze bint mit mekaar vergruid, vult mekaar an, bint mekaars tegenpolen: exactheid tegenaover fantasie,

nochterheid tegenover droom en syndroom. Beide kaanten bint ofsplitsings van de man die mien kammeraod ewörden is op daglange autotochten. De kammeraod, die een aander aoverspuult mit zien levenskracht, zien muumakende vitaliteit. Ofsplitsings van de persoon die as Grunnegs jongchien opgruide in dat lege, kale laand, en die een gevuul van vervrömding, een mengeling van thuus - en niet thuus-weên, wel nooit zal verliezen.

Hij reist, mar de poëzie lig al op de loer. Het bezuuk an zien olderlijk huus an de Engelsestraot in Winschoten, het karkhof daor zien va begraven lig, koffiedrinken in Westerbörk, zuken naor verdwenen sjoelties in Beilen en in de Smilde. In de gedichten van Saul van Messel zal ik het vanneis beleven, op een aander plan, in een aandere taal.

Jaap Meijer ontkent zien dichterschap, zeg er gien bosschop an te hebben, gien weerde an te hechten. De gedichten koomt buten hum um, zeg e. Ik geleuf daor niet an. Volgens mij nemp de dichter wraak. Zien mond zal het nooit zeggen, mar zien haand schref het op. Hij hef de taal van de Grunnegers edield, hef heur stad, heur tied edield, mar toen het erop ankwaamp hebt ze hum en zien volk as vrömden beschouwd. De wetenschopper, de persoon ontkent zaken as schuld, verraad. Cynisch ontmaskert hij vals sentiment bij aandern, mak grappen vol zölfspot. Mar in zien poëzie nemp e wraak. Niet deur te schrieven; daor is e gewoon dichter veur. Mar deur te schrieven in die taal, het Grunnegs, zoas gieniene dat veur hum hef edaone. Pruvend mit de mond van het kiend herkent hij de eigen klaank, het eigen geluud van die taal, en wendt dat an. Hij gebruikt heur instrument, bestredt heur mit heur eigen waopen.

Niet de concrete dingen bint daorbij meer van belang, de herinnering is allent een anleiding, het gevuul een vertrekpunt. Het Grunnegs ontsteg de „boersheid”, de beparktheid van de regionaliteit, en wördt taal. Wat deurklinkt naor de lezer, tussen alle navrante en macabere relativering deur, is het verdriet, het heimwee, dat universeel is, en onbegreënsd.

Schrieven aover Saul van Messel is schrieven aover een zwarver. Een reiziger tussen droom en warkelijkheid, tussen haope en teleurstelling, tussen westen en oosten, tussen vrogger en nou.....

Pieter Jonker

In gesprek mit de dichter

I „Geur van mijn jeugd”

II Seminarist/Student

III Toal in twijduustern

PRINCIPES

de kar van mijn vader
kom ik heel vaak nog tegen
in het kader van dromen
op landelijke wegen

in de dorpen staan vrouwen
in schorten/in deuren
gewend aan de souger
die met koopwaar komt leuren

maar ik op de kar
in dichterlijk kader
als vanzelf in de war
zeg namens mijn vader

tot de vrouwen die zeuren:
wij vervoeren gedichten
waarmee wij nooit leuren
voor geen gouden gewichten

zo keren wij huiswaarts
met schatten vol woorden
langs menige trekvaart
door het herfstige noorden

tot de dageraad daagt
die ik aarzelend nader
waarin niets meer gewaagt
van de kar van mijn vader

„Geur van mijn jeugd”

winschoten

snijbonen
en het joodse lot
geur van mijn jeugd
uit keulse pot

uut: *het geluid hing
te trouwen
(de windroos 1972)*

Lao'k bi'j et begin beginnen: jow kom-of.

Ik bin op 18 november 1912 in Winschoten geboren en die geboorte bepaolt - zoas biografieën et van ooldsher vaeke willen - in zekere zin „het landschap van mijn jeugd”. *Is* dat in mien geval wel zo? Onbewust vergeliek ik.

Ik citere op veurhaand de Grunninger dichter Koos Schuur. Overigens is et citaot ontliend an et ienigste prozageschrift van zien haand, da'k kenne.

Het herinnerde landschap nuumt de dichter van de Veenkelonies zien retrospectie anno 1965. Ik gao even verder:

„Tussen een landschap en de mens, die het bewoont, bestaat een wisselwerking..... Een landschap is te lezen als een boek....” En hi'j vervolgt zien beschouwings mit volzinnen die mi'j anspreken over de relaosie tot et vroegste „landschap”, dat hi'j kennen leerde en in zien poëzie ok wel verwoordt. Zó stark, temeensen in mien bewustwezen, dat ik nooit in de Veenkelonies kuieren kan (en ik kuiere daor zo geern) of ik leze/lope in zien gedichten.

D'r is een twiede letterkundige daor a'k zomar inienend an daenke bi'j et oftasten van mien baand mit et vlakke Grunninger laand. Ik verwieze de lezer naor *Bert Schierbeek en het onbegrensde/ Een inleidende studie over de experimentele romans* deur Siem Bakker en Jan Stassen, 1980.

Onder *Autobiografische aspecten* komt daar aldereerst Beerta in op 'e bodden, daar Schierbeek een wezenlik pat van zien vroege jeugd deurbrocht. Hi'j kwam in Glanerbrogge op 'e wereld, daar zien mem nogal rempend wegraekte. „Bertie” kwam te lane bi'j zien grootoolden van memmen kaante, die in Beerta woonden. Zoe'n ure lopen van et huus, waar a'k zels geboren wodde. Vlak bi'j de Beersterstraote. Elf jaor bleef hi'j op 'e klei, gong d'r op 'e legere schoele en speulde in de warkplaatse van pake, die rietuugmaeker was.

Et is hier niet et plak om in te gaon op disse Grunninger achtergronden in et wark van de avantgardistische letterkundige. Dat d'r invloeden west hebben, stikt hi'j niet onder stoelen of baanken. Mar - ik herhaele - gelt dit ok veur mi'j? Nee, haost ik me tot mezels en jow te zeggen!

Beide illustere veurbeelden bruuk ik om d'r votopslag ofstaand van te nemen. Want veur mi'j het dit Ommelaner „landschap” op gien inkelde meniere in et begin van mien leven creatieve invloed uutoefend. Zoas ik me veule laeter bewust wodden mos en wol. Waar aj' nooit bi'j vergeten moeten, da'k pas in 1967 poëzie schrieven gaon bin. Ik was om-en-de-bi'j de 55 jaor! Een wel riekelik laet debuut. En twee jaor laeter pas: gedichten in et dialect.

Dus gién warkelike invloed van et agrarische plattelaand, mar wat dan wel? D'r moet toch in dit Oostelik Grunningen wat leefd hebben, dat - hoe laete ok - inspirerend warkt het op jow creatief taelvermogen in de streektael, diej' „netuurlik” bruken!

Dat is meugelik mar et dieper deurdringen tot dit perbleem leidet tot hiel ere conclusies die in mien vas-techniek tot de dag van vandaage herkenber blieven. Veur mi'j het van begin of an een abstract „landschap” mien leven bepaold: et jodendom. Al mien vroege indrokken bin hier in eerste anleg mit verweven. Weerommegaonde tot mien vierde/viefde levensjaor.

Ik kende et Hebreeuws alfebet véúrda'k op 'e Legere Schoele in de Ingelsestraote et Hollaanse a-b-c leerde bi'j juffer

Voorzanger (een assimileerde jodinne, dochter van de vroegere vri'jzinnige rebbe van Veendam-Wildervank, Jonas Levi Voorzanger). Dat was zomer 1918; ik was nog gien zesse!

Hoe erveerden jow dat jodendom in jow aldervroegste jeugd?

Deur et joodse familieleven, daor et joodse jaor de boventoon in voerde. Gien Sunderklaos, gien Sunte Matten, gien Oold en Ni'j en gao zo mar wieder. Oonze joodse kelinder hong in de veurkaemer, mit mooie plaeties en onbegriepelike bi'jschriften. Daenk an mien kwatrien *aigen aarf*:

as wie ons aigen doagn
van de kelinder scheuren -
wos ik as kind al
dat wie hier nait heuren

(uut: *vrouger of loater*)

A'k even schoelemeesteren mag: let op 'e dimensie van de tegenworige tied in *scheuren*, in de overgaank naor de verleden tied *wos*. Et jodendom, dat zat gewoon in je, dat was om je toe. Dat *leerd'* ie niet; dat *beleefd'* ie. Wi'j en de aanderen - naost en tegenover oons. Mar over et joodse vraagstok in de regio wi'k et now es niet hebben. Daor is in et Ni'jsblad van et Noorden al genog over schreven naor anleiding van mien publicaosies van kot leden.

Mar jow „leerden” toch wel et ien en aander?

Ik gong van mien viefde of naor „jeudnschoule” in de Bosstraote. Naost de sjoel, die ik allange veur die tied kende. Mien heit was een slim beholende jood, die gien dienst oversleeg. Hi'j zat rechtsveuran en oefende et jodendom ok in zien persoonlike leven nauwgezet uut. Ik zie him nog zitten (om-en-de-bi'j 1916) morgens mit de gebedsriemen omme. Mit et heufdgebed ston hi'j mit et gezicht naor Jeruzalem toe.

An de mure hong een ienvooldig *Mizrech*, de gebruikelike
ofbeelding die et Oosten angeft.

souvenir

kamers van het
joodse ommeland
portretten en
een mizrech aan de wand

op vrijdagmiddag geur
indringend - van het eten
die hangen blijft
tot boven het vergeten

(uut: *inkele raais*)

*Hoe stonnen jow oolden tegenover et jodendom? Wat
vertelden zij d'r van?*

Die „stonnen” niet „tegenover”; die vertelden hielendal niks.
Die leerden jow de gebeden en de mitswes (=godsdienstige
daoden).

Die gooiden jow in et diepe en ik zwemme nog de hiel tied.
An taofel wodde bidded („gebensjt”). Aj’ slaopen gongen, zee
Moeke oons et naachtgebed veur. Op sjabbes wodde d’r niet
warkt.

sjabbes

gain kraande scheurn
sjoele goan

aanders weezn
aanders blievem

tuzzen kip kap kogel
en widde wiewem

(uut: *twijspaalk mien bloasbaalk*)

Jow praoten over jow oolden - vertel daor es wat van.

Bi'j mien jiddisjkat speult mien heit een grote rolle, daor a'k me nog daegeliks bewust van bin. Hi'j staot as 't waore hielemaole veur et Oost-Grunninger jodendom waor as ik op stoele.

Hi'j wodde in 1874 in Oolde Pekela (Beneedn Pekel) geboren en bleef altied een rasechte Pekelder jid. Hi'j wodde opvoeded deur mien opa Jakob Meijer, die in zien vri'je tied beestesnieder (sjouchet) was. Ik hebbe him spietig genog niet kend.

Opoe - Wilhelmina Bargeboer - was een typische Winschootster. An heur heb ik dierbere herinnerings. Zoas ik mit heur (as ze bi'j oons uut-van-huus was) op „verziede” gong bi'j heur bruur Samuel (Soamel), die een fietsezaeke dreef in de „joodse” Ingelsetilstraote. Nog pruuf ik de botterkoeke, daor zuver een gummielochien an zat.

En dan praoten in et onvervalste dialect, sappig deurspekt mit temeensen veertig percent jiddisje uitdrukkings. As ze over „vrouger” vertelden.....

aan de langestraat op de mulo gezeten
heeft niemand als ik een verleden gevoeld
waarvan iedere heugenis welhaast is vergeten
daar stond eens de oude winschoter sjoel

naar het cheider aldaar droegen kinder zelf turven
mijn opoe heeft het mij eerlijk verteld
wie trouwens zou zoiets loochenen durven
mijn verzen zijn rechtstreeks uit veengrond geweld

(uut: vaderland in den vreemde)

Mar jow hebben toch ok „leerd”? Dat pat heurt toch tot de kern van et jodendom?

Jazeker. Niet zoe'n hiele protte, mar aj' et vergelieken mit wat

Mijn grootvader

joodse kiender now van et godsdienstonderwies in dit laand opstikken, dan stao ikzels verstomd.

Op „jeudnschoule” leerde ik de beginsels van et Hebreeuws, biebelvertaeling, joodse geschiedenis. En doe et ienkeer vaaste ston dat ik veerder leren zol veur rebbe, gong Meester van Gelder echt mit me „lernen”. De commentaor van Rasjie op 'e Tora, misjnajes (de misjna = de zonuimde „mondelingel leer”) en sjoelchen oreg (= de codex van Josef Karo).

Mien ballade over disse braove, innig vrome godsdienstonderwiezer herinnert d'r an:

wij lernen op kaalstub
- een bovenkamer -
gaslampen schemeren
de bosstraat door
mijn handen spelen
met een praeseshamer
hij leest zeer duidelijk
een rasjie voor

nu is mijn rebbe
lang reeds elders
een schim of minder
in het dodenrijk
zijn kaddisj looft god
langs de kwelders
mijn jaartijdlicht
dooft in het slijk

(uut: *syndroom*)

Hoe kwammen ze d'r toe om jow naor dat vere seminarium te sturen?

Mien heit was wegraekt in 1923 (meer as 60 jaor leden) en in Winschoten op et hof brocht. Hi'j wol graeg, dat ik rebbe wodden zol. Mien mem, die et slim muuilik hadde mit heur drie kiender, vun et best, dat heur jongste in staot steld wodde zoe'n toekomst integen te gaon. Et joodse *Nut* zorgde veur een

beurs. In et laest van feberwaori 1926 vertrok ik - dattien jaor
oold - kot nao mien barmitswe naor et Jeruzalem van et
Westen.

De hoek van het Jonas Daniël Meijerplein met de beide (voormalige)
synagogen naar een schilderij van Martin Monnickendam uit 1935.
„...et Jeruzalem van et Westen...”

Seminarist/Student

rapenburgerstraat 177

herinnering
verkleumd geraamte
kom binnen in
mijn knus geheugen

daar knuffel ik je
zonder schaamte
en zonder angst
voor kleine leugen

Die dag dat ik op et seminarium - zie adres boven - kwam, gaf rector L. Wagenaar (een geleerde van naeme, die eerder in Friesland en Gelderland opperrabijn west het) mi'j twee documenten. Et eerste: een op een oolderwetse meniere drokt reuster, waor ik al niet veule van begreep. Et twiede: een klein manuscript, uniek wat soorte en inhould anbelangde. Op een repien pepier stonnen in et dudelike haandschrift van „de baos” zes femilienaemen, nauwkeurig mit et adres d'r bi'j. De naemen van die misjpoches waor as ik aovens verwaacht wodde om mit te eten. De beurs, die mi'j as seminarist toekend was, veurzag alliend in de hure van een kaemertien, mit een morgenbroggien en een broggien veur tussen de middag. Welgestelde joden weren al iewenlaank bereid en biede een jonge, die veur rebbe leerde, ommenocht een waarm maol an. Et overoolde instituut van de Tagesesser. En zo wus ik van stonde of an waor a'k zundags sop eten zol; maendags stampot en gao zo mar deur.

Op mien tochten deur de stad kon 'k de jodenhoeke op een hiel biezondere meniere bekijken en in me opnemen. Mar niet alliend dat. As „meenske-eter” leerde ik staorigan et inzicht verdiepen in al die schakerings van et Amsterdamse jodendom, die ik op een hiel appatte wieze benaoderen kon.

Portret van mijn leraar Simon Salomons (1856-1927).

Hij werd door ons om onduidelijke redenen Sjloume genoemd (Sjloume = Salomo; Simon = Sjimmen). Ik heb hem, die vanaf 1885 leraar aan het Seminarium was, nog ruim een jaar meegemaakt.

Salomons gaf ons Nederlands, Geschiedenis en Aardrijkskunde, van welke drie disciplines hij niet bijster veel verstond. Hoe zou het ook? Aan het Seminarium opgeleid tot het op een na hoogste radicaal, deed hij daarnaast in 1885 (zes jaar na zijn inschrijving aan de Universiteit) met pijn en moeite het candidaatsexamen in de Klassieke Letteren. Daarbij bleef het. Vooral het Nederlands kwam er bekaaid af. De seminaristen kwamen nooit aan Tachtig toe. Om Multatuli werd angstvallig heengelopen. Daarover was er in de late jaren van de vorige eeuw een hooglopende rel ontstaan.

Toen ik - argeloze „medienesjtamper“ van dertien jaar (opgestoot door Amsterdamse klasgenoten die beter wisten) Sjloume vroeg, waarom in onze stukgelezen, verouderde „Bloemlezing“ *Saidja en Adinda* werd overgeslagen, sprong hij op achter de kathedraal en beet me venijnig toe: „Multatuli in dit heilige gebouw...”

En dan te bedenken dat de goede man in die jaren Tachtig nota bene met Jacques Perk, Willem Kloos en al die anderen op de collegebanken had gezeten. Maar daarover zweeg Sjloume angstvallig. Eerst na zijn dood werden wij door een andere leraar ingelicht.

Ik vermeld het in dit jubileumjaar van de Nieuwe Gids.

Niet zonder weemoed neem ik hier afscheid van *Sjloume, mijn Tachtiger!*

klazzefoto 1929

diezege schoule
diezeg petret
vaaire bin dood
vaaire bin red

aine noar ammerikoa
noar israël twij
ik blief bie hoes
mor dat hoes is zo nij

De staande leraar is Dr. Gerrit Karsten. Hij was als priester wegens omgang met een meisje (zijn latere vrouw) geëxcommuniceerd en volgde (na een warrig interregnum) Sjloume op.

Deze degelijke en vlijtige neerlandicus (die op het brede terrein der neerlandistiek veel en veelsoortig heeft gepubliceerd) was om redenen van zijn hoogstpersoonlijke kerkelijke problematiek en vanwege de crisisjaren op de een of andere wijze bij ons beland. Typerend anecdotisch gegeven: het curatorium aarzelde bij zijn benoeming omdat - orthodox als onze kweekschool was - zo'n uitgebannen priester terzake van het geloof in het algemeen, argwaan wekte.

Karsten promoveerde in 1931 bij F. A. Stoett op een dissertatie over Het Dialect van Drechterland, een nog steeds zeer gezochte en duur betaalde publicatie. Ik herinner me de promotie zeer goed. Het hele seminarium toog naar de aula, waar de strenge promotor onze leraar niet bepaald mals bejegende.

Merkwaardige coincidentie: deze leraar was de eerste die met mij van gedachten wisselde over de wetenschappelijke achtergronden en de betekenis van de studie der Nederlandse dialecten.

Interessaant.....

Jazeker - mar dan wel aj' achterof weeromme kieken. Mooie stof veur memoires. Mar zoveer wa'k doe nog niet. Temidden van meerstal aarme seminaristen (rieke joden wollen in de regel liever een aandere toekomst veur heur zeunen) zat ik in een vervalen gebouw (oorspronkelijk een 18e ieuws patriciërshuus) op ienvooldige hadde baanken. In een studie-omgeving die slim van de oolde stempel was en waar butenstaonders nauweliks wat van begriepen kunnen. Stof veur een essay appat.

De opleiding in de onder-ofdieling van de rabbijnenschoele was algemien oriënterend. Nao de zonuumde „Laagste Klas” wodde d'r deur de leiding een definitieve keuze maekt, daor dan ok niet meer an te tornen vul. Veur de leegste klasse was d'r een veurbereidende klasse. Alle klassen duurden twie jaor en aj' zitten bleven koj' votopslag optrommen. Een hiele kleine minderhied wodde mar bestemd veur de muulike opleiding tot rabbijn.

An de onderwizers-ofdieling wodde niet al te vule andacht besteded. En zo wodde de grote meerderhied min of meer an heur lot overlaoten. De meersten daorvan deden de zonuumde „Laagste Rang” en vertrokken automatisch en zonder op te valen naor de mediene, waar zij as „gazzen/rebbe/brogge-ophaelder” een roemloos aende ofwaachtten. Et veuroorlogse Nederlaanse jodendom was lange niet zo mooi as de plaeties van et Joods Historisch Museum oons van tied tot tied veurspiegelen mienen te moeten.

Mit weemoed neem ik hier afscheid van al die vergeten jodenjongen mit wie ik doedestieds bi'jmekaander kwam en mit wie a'k - ondaanks alles - zoveul doodgewoon plezier beleefd hebbe.

schoolreisje/jaargang 1926

max overste/sam witteboon
bennie behr en pinnie vorst
verwierven vlug het eeuwig loon
uitbetaald langs westerbork

ben gokkes/harry sarlouis
chaim abram/sam verdoner
prooien van mijn poëzie/
„ossie”: medekampbewoner

boroech jitzchok kleerekoper
rijmen schijnen steeds goedkoper
vierde mei/jodenballade
laagste klas/dodenparade

gedenk o heer vandaag hun namen
ik verwijt u echt niets/amen

Om op mien eigen veerdere erverings weeromme te kommen:
ik wodde toelaoten tot de Rabbijnen-ofdieling. Iene van de
zeuven. In disse „elitaire” groep wodde et niet-godsdienstige
onderwies toespitst op et Staotsexamen alfa.

De joodse opvoeding legde him toe op een rabbijns
veurbereidend onderwies veur een studie an de universiteit,
mit as heufdvak de Talmoed. Hebreeuws leerden wi’j ok
prima. Et biebelonderricht was perfect al was et opper-
vlakkig. Bi’j zoe’n al te schoeleachtig systeem gong et alliend
mar om et weten. Van een innige joodse sfeer was gien
spraoke. Ie wodden in eerste instansie ofricht op een
examen, zodaj’ naor de universiteit konnen. Ik slaegde in 1932
(zes jaor nao mien komst in Amsterdam) veur et ni’js al
nuumde Staotsexamen en gong Geschiedenis studeren.

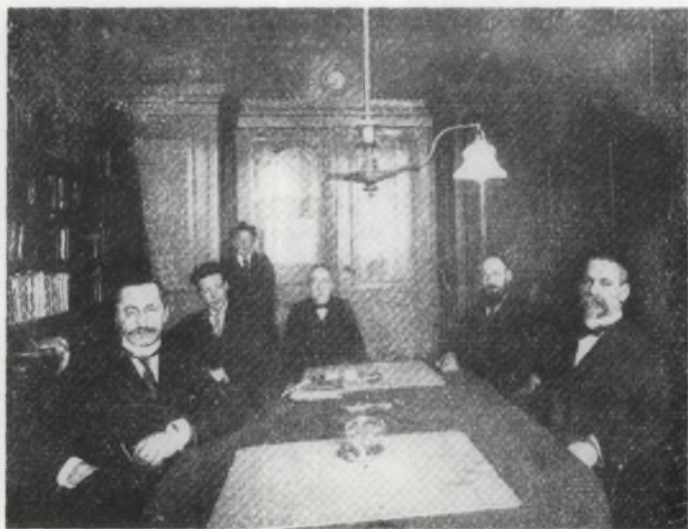
Een betien uutleg liekt me hier op zien plak. Oons
karkgenootschop hadde sund et midden van de veurige ieuw
verlet van geesteliken, bi’j wie et talmudisch weten niet alliend
van belang was. Een mederne rabbijn, die zien tied verstaon
wol, mos daornaost kennis hebben van algemiene cultuur. En

De beide foto's van het seminarium-interieur verschaffen een blik op de rector'skamer en de stijlvolle docentenkamer aan de voorzijde van het gebouw. Zij zijn ontleend aan *De Geïllustreerde Joodsche Post* van 3 maart 1921 en weerspiegelen exact de situatie van vijf jaar later, toen ik arriveerde.

In de rector'skamer zit L. Wagenaar achter zijn bureau. Hij bleef tot zijn dood in 1930 de vereerde leider van het instituut, waaraan hijzelf had gestudeerd vanaf zijn tiende jaar (1865). Naast hem staande de vroeg gestorven custos Kleerekoper. Vóór het bureau zittend Moré Lazar Dünner, leraar in de rabbijnse vakken, speciaal Talmud. Hij was de oudste zoon van Dr. J. H. Dünner, die in 1862 het Seminarium had omgeturnd tot een opleidingsinstituut voor modern-geschoolde rabbijnen, op orthodoxe grondslag.

In de docentenkamer ziet men rechts van de tafel naast diezelfde Lazar Dünner de docent Klassieken en latere corrector Dr. Isaac de Jongh. Links staande naast de aan het hoofd van de tafel zittende Sjloume, de tweede (in mijn tijd: eerste) conciërge, Keizer. Een ongemakkelijke cipier, door ons Caesar genoemd.

omreden de norms die daor an verbunnen weren, veureerst toespitst wodden op 'e studie van de klassieke taelen en letterkunde, moj' aj' rabbijn wodden wollen as absolute veurweerde voldoen an de eis van een candidaots in de Oolde Letteren. Wat laeter moch et ok et candidaots in de Oosterse Letteren wezen. Nóg laeter wodde een doctoraal in de *Geschiedenis* (mit de *Oolde* historie as heufdvak) accepteerd. Die richting keus ik, en dat zol veur mien hiele leven bepaolend wodden. Tot en mit vandaege-de-dag.

Vertel es wat over jow studente-tied.

Ik heurde al gauwachtig bi'j de Zionistische Studente-organisaosie waor a'k as spreker en schriever mien sporen verdiend hebbe. Jaorenlaank redigeerde ik et toonangevende orgaan van de nationaal-joodse Jeugdfederaosie. Nog even en ik - een orthodoxe seminarist - heurde bi'j de veuruutstrevende linkerkaante van de zionisten. Op die meniere kwam ik in *contact* (en vanzelssprekend in *conflict*) mit feguren as Sam de Wolff en (de laetere perfester) S. Kleerekoper.

Hoe verleup jow studie?

Studies meuj' wel zeggen. Want zowel et seminarium as de Universiteit stelden heur hiel eigen eisen. Kot formeleerd: an joodse ziede hul ik et vol tot et eerste grote, inleidende examen: de Hoogste Rang godsdienstonderwiezer. Mien universitaire studie wodde begin oktober 1941 ofsleuten mit een promotie op *Isaac da Costa's weg naar het Christendom/ Bijdrage tot de geschiedenis der joodse problematiek in Nederland*. Promotor was - veur de eerste keer in zien universitaire loopbaene - Jan Romein. Mar doe weren de moffen d'r al lange.

Hoe ston iene as jow sund de dattiger jaoren tegenover et Nationaal-Socialisme?

Et is nuver dat ik mit mien studie uut aende gong doe Hitler

Het fragment van de gevel met de onleesbaar gemaakte gevelsteen geeft iets weer van de huidige, troosteloze verlatenheid in deze Rapenburgerstraat waar ik het grootste deel van mijn jeugd heb gesleten.

opzetten kwam (1932) en dat ik mien doctoraal dee doe de Kristallnacht oons Nederlaanse joden verbiesterde (november 1938). Ik hebbe die hiele tied as een naachtmerrie deurleefd. Midden in een wereld, die nog minder van oons begreep as vandaege-de-dag.

Op oons seminarium brocht de talmud-lerer Dr. Jakob Neubauer (in 1934 uut Würzburg naor Amsterdam emigreerd) et Duutse jodendom in zien beste hoedaonigheden taastber dichterbij. Wij leesden netuurlik de kraanten. Wij ondergongen gelaoten de gruui van de NSB. Ik herinnere me nog levendig hoe ik op et Zuderdiep in Grunningen (*in Stad*) anno 1937 de uutslaegen van de verkiezings volgde (ik was mit vekaansie in et Noorden). Griezelige reminiscentie. An de ere kaant leerde et radicale zionisme oons, dat et verschiensel antisemitisme in de diaspora niet aandere as gewoon was. Et konsekwente nationaole staandpunt gaf oons innerlik rust. Wij hacketakten an de iene kaant mit de goijem en an de aandere kaant mit de assimileerde joden. En dat allemaole mit een zelsverzekerdhied die as 't waore een tweede netuur veur oons wodden was.

En doe de moffen kwammen?

Ja - doe was votopslag et Joodse Vraagstok keihadde warkelikhied wodden, mit alle gevolgen. Ik gong (omreden d'r veurlopig niks aandere opzat) an een proefschrift warken. Vanzelssprekend: op een positief joods thema. Zo vuulde Romein et ok an, die het mi'j in die eerste oorlogsjaoren tot grote steun west.

Kot nao mien promotie wodde ik lerer an iene van de „dwongen” joodse schoelen, waar o.e. Anne Frank mien leerling west het.

En laot ik daormit ofscheid nemen van mien studiejaoren. Mit een gedicht uut mien debuut-bundel *zeer zeker en zeker* (1967).

op het joods lyceum
waar anne frank
leerling is geweest
heeft niemand
iets bijzonders
aan haar gezien

dat vertelde mij
te jeruzalem
in het jaar 70
een oude slet
die in haar jeugd
met jezus
had gespeeld
te nazareth

Doe weren wi'j al tekend mit de steern.

Et het gien zin in dit boekien veerder in te gaon op die ontzettende tied. In beknopt verbaand teken ik an, dat wi'j (ik trouwde juni 1940) in juni 1943 naor Westerbork brocht wodden. Dat oord blift veur mi'j traumatisch. En - as zodaonig - een bron veur poëzie. Een doodinkelde keer bin 'k d'r nog es west.....

חשון 5700 21ste jaargang no. 2

תקות ישראל

beginsel van de joodsche jeugdfederatie: de joodsche jeugd in nederland te behouden voor het joodsche volk in zijn strijd om een joodsch palestina.

Redactie:

Izak Cohen, Dinah van de Kar, David Koker, Jaap Meyer, Frederik Spitz.

Bijdragen vóór 24 November aan Dinah van de Kar, Eemstraats 13¹, Amsterdam Z.

Administratie: Roland Fredrikstadt, Molenbeekstr. 30 Amsterdam-Zd. — Voor financiën: Judith Pimentel, Dintelstraat 49, Amsterdam-Zd. Voor Advertenties: Roland Fredrikstadt, Molenbeekstraat 30, Amsterdam-Zd. Giro Administ. Tikwath Jisraeel, Amsterdam 250834

westerbork „bezöcht”

zoo laank as muze
over mien woorn gaat

ain staarvling nog
dis toaie toal verstaat

ain druppel eulie
braant in eulielaamp

zo laank dicht ik/ mien drint
over dien jeudnkaamp

(uut: *inkele raais*)

Feberwaori 1944 wodden wi’j naor Bergen Belsen deportoord.
Vandaege percies 41 jaor leden. Die treinreize deur et
noorden, bi’j de route van mien jeugd langs!

laangs 15-2-1944

doe leste traain
dij mie bie
winschoot laangs
noar schaanse
ridt

lag onder
dizze zulde
locht
mien jongestied

daag dode pabbe
doe ligst
hail dicht bie

woarhèn
goan wie

(uut: *vrouger of loater*)

Bürgermeister H1
 Lebensmittelkarte **Trübitz**
 für
Meyer Jakob geb.
Liebenzerdank. 2

41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
						7	8	9	10

18.6.45
☒ x Kaltverpfl.
☒ x Warmverpfl.
Deutsches Rotes Kreuz
Beitrag

De distributiekaart stamt uit Leipzig. Enige toelichting is wel gewenst.

Uit Bergen Belsen werden wij in de allerlaatste fase nog eenmaal verder „nach dem Osten“ getransporteerd. Met welke uiteindelijke bestemming is ons nooit duidelijk geworden. Goede intenties lagen in geen geval ten grondslag aan een spookreis in spoorwegstations, die plotseling eindigde in het gehucht Tröbitz. Niet zo heel ver van Kottbus, ergens in de huidige DDR, dicht bij de Poolse grens.

Daar bleven we steken, tussen de oprukkende Russen aan de ene en de Geallieerden aan de andere kant. In Tröbitz verbleven wij nog enige maanden onder de Russen, die ons hadden bevrijd. Totdat we - bij toeval ontdekt door een Nederlandse verbindingsofficier - met Amerikaanse auto's naar het Westen werden teruggebracht. Het eerste station op die terugreis was Leipzig, dat Russisch werd op dezelfde dag dat wij vertrokken.

der weg zurück

wij kwamen eens op weg uit bergen belsen
in een gesloten trein langs een verlaten stad
ik dacht terstond aan almelo of velsen
omdat die stad schoorstenen had

maar in die tijd schreef ik nog geen gedichten
ik nam schoorstenen mee op goed geluk
vandaag wil ik ze uit mijn bodem lichten
syndroom geworden beelden stuk voor stuk

maar wat doe ik in almelo of velsen
met grijze spoken uit een troebel brein
moet ik opnieuw op weg uit bergen belsen
en wederom in een gesloten trein

Mein Kampf

Von

Adolf Hitler

Zwei Bände in einem Band
Ungefügte Ausgabe

Erster Band:
Eine Abrechnung

Zweiter Band:
Die nationalsozialistische Bewegung

78.—84. Auflage

Verlag Franz Eher Nachfolger, G. m. b. H.
München 2, NO

Mijn eerste na-oorlogse boek!

Toen in Tröbitz de bibliotheek van de plaatselijke Volksschule door de Russen grondig werd opgeruimd, verwierf ik uit de puinhoop dit exemplaar van Hitlers *Mein Kampf*, dat ik tot de dag van vandaag als curiosum heb bewaard. Mét de stempels.

Toal in twijduustern

D'r is in dit diel van jow leven kwaollik (meer) spraoke van et Noorden. Behalven dan op een gruwelike wieze (mag ik dat zeggen) in dat laeste gedicht.

Mar dat is toch ok begriepelik. Grunningen kwam nao 1926 as vanzels op ofstaand te liggen. In lange vekaansies kwam ik anvaankelik terogge naor „Winschoot” en de misjpoche in de Veenkelonies. Nao 1928 veural „noar Stad tou”, waar mien mem om 1928 henne henne verhuusde mit mien beide zusters. Ik wil daor nog wel wat principieels van zeggen.

Et „laand van herkomst” lag niet alliend geografisch een aende vot. Mar ok wat de geest betrof! Et nur-joodse, mit zien uutspreuken zionistische, nationaole stempel, drong alles wat ok mar een betien op zokke ballingschopsbienings betrekking hadde, terogge tot et uterste, noodzaekelike minimum.

Et antisemitisme dat him ok in Nederlaand veurdee, dreug daor an toe bi’j. Ik hebbe dat perces van weerstaand in dichterlik kader anduded in *drenthe/een bundel joodse poëzie*. Ik beschrieve daor hoe a’k in de dattiger jaoren over de Hoonsrogge fietste. Mar beseffe dan geliektied dat al die heimwee-gevulens uiteindelik de vorm annemen van oold-zeer. Et is a’k - weeromme kiekende - vot-en-daolik ofscheid neme van elke „netuurlike” biening. Ma’k citeren?

Ruim een halve eeuw geleden learde ik de Hondsrug kennen vanuit - wat een spotter eens noemde - het Sudeten-Groningse grensgebied.

Opoe (1850 in Winschoot geboren, 1873 in de Pekel getrouwd) woonde in haar nadagen bij oom Simon „hail boovm op ’t Knoal”. Als ik haar omstreeks 1930 bezocht, fietste ik soms vandaar uit via Drouwenerzand, Gasselte, Gieten, Rolde naar Assen, om aldaar misjpoche te bezoeken. Dwars over de Hondsrug dus.

Vaker ging het langs de noordelijke route over de heuvelrug terug naar Staad, waar mijn moeder toen

woonde en waar de Hondsrug in het Sterrebos eindigde.
Zoals wij als kinderen leerden.
Dierbare herinneringen, na de oorlog zich als vanzelf
evoluerende tot:

òl vrok
woarvan ik
nije gedichten
mok

In plak van liefde dus haszliebe....?

Daor is zeker spraake van. En in diezelde haszliebe ligt meugelik de eerste anzet tot een poëtische „Weg zurück” naor de woorden en geluden van mien jonkhied, die - zoas dat hiet - sloemerden as kolen onder et vuur. Gien gevulige jeugdherinnerings zoas Van Leeuwen dat bedoelt as hi’j - schrievende over Geert Teis Pzn - sprekt van een „verloren paradijs” (*Geschiedenis van de Groninger Literatuur*, 43).

Integendiel - zoj’ zeggen durven?

Ongetwiefeld. Jan Boer het dat in de receensie van *twijspaalk mien bloasbaalk* anvuuld doe hi’j schreef:

Van alle verzen, dij dizze dichter het leste joar oetgaf, is zien Jiddische poëzie wiedweg het staarkste, omdat hai dat as overlevende het daipst deurleefd het. Zien „Bloasbaalk” poest dizze jeugdherinneringen van zuk of, nait om ze kwiet te worden, moar om ze op n ofstand deel te poten as stille getugen van de swaartste bladziende oet ons nijste geschiedenis.

Een oneigenlik perces dus?

Aj’ daormit bedoelen, dat ik die tael neudig hadde om uut dat daenkbeeldige (waor a’k niet meer „beston”) weg te vlochten, hej’ geliek. Ik wil ok verbaal nooit terogge - behalven dan naor een „vaderland in den vreemde”, da’k hielendal individualis-

tisch zels, in mien dromen in taelfiguren opbouwe. Een *oneigenlik vroeger* a'k et zo formeleren mag, projecteerd vanuut een *laeter* dat niet meer bestaot.

inkele raais
noar vrouger weerom
doar neem ik retoer
zo gaauw als ik kom

Et is allemaole zo ragfien, dat ik wel es weeromme schrikke veur mezels. Getuge et schitsoide motto da'k die bundel mitgaf:

votum poëticum

eigenes ich
lasz mich nicht
im stich

Wi'j raeken dus ongemurken de Luftmensch, daor aj' et vaeke over hebben?

Ik reagere mit een citaot:

mien toal
dijt as raait
dat *ontwoddeld*
in mien bundels staait

Op disse wieze wodde de grondlaoge van mien tael in de „agrarische” sector van mien jeugd-laandschop onderbrocht.

wat boer poot in laand
poot ik in locht
hai holt ales in haand
ik bin aaltied op vlocht

Uut de erverings van mien kiendhied hael ik bi'j veurkeur et pienlike accent:

JIZKER

mien sjoel is blind
dij zugt gain jeudn meer
naachts in de wind
heurt zai gereer

SJOEL ZONDER JODEN

toen ik mij hier weer eens had gemeld
zei de sjammes verbouwereerd
heeft men u dan nog niet verteld:
deze sjoel werd vrij-gereformeerd

mijn bewustzijn op reces
heb ik nochtans ongestoord
op gods oude en vertrouwde adres
met kewone geoord

tot de sjammes me riep:
ik zag dat u sliep

sjammes = koster
geoord = gebeden
kewone = concentratie

bitterzuit

gonzend riem
steekt mie as 'n iem
veurdat e zo vòt
hunneg achterlòt

Een betien masochisme?

Ik daenke d'r vaeke over nao. As iene van de weinigen die d'r overbleven binnen heb ik dit „laand zonder joden” neudig, omreden dáór mien gedichten gruuien, die 'k omgeve mit alle eigenschappen van de agrarische bojemgesteldhied. *Blut ohne Boden!*

eerappellaand

laand zunder jeudn
ik heb die van neudn
'k schrief mit dòpkas om vingers
om gedichten te reudn

(uut: groningen/een bundel joodse poëzie)

Mar d'r is toch ok in jow gedichten een element van warkelikhied.

Zeker. Mar as ik al tot mien vroeger weeromme kere en weer-poëtisch dan - in mien kezebrogge biete, dan hiet et, as in twielochten („twijduustern”):

fienpruiver

kezebrogge -
woord tuzn mien tann
ik herkaauw die terogge
mit schrievmde hann

(uut: groningen/een bundel joodse poëzie)

En ie héúren toch bi'j oons? Zo vuul ik dat!

Mar..... (hoe moe'k dat zeggen) dan wel deur mien *niet* bi'j jim heuren.

plaatse

dwaars deur 'n kaamp laand
as 'n geude
zo vuil ik mie tuzn joe
as 'n jeude

'n swaarde daipe sloot
tuzn baaidn
ik heur der bie - wèl dat
mor as schaaiddn

(uut: groningen/een bundel joodse poëzie)

Lao'we hier mar van ofstappen en overgaon op jow vastechniek. En wel op twie opvalende elementen daorvan: jow vaarregels en jow balladen.

Ma'k mit die laestbedoelden beginnen? Et is een oolde epische dichtvorm in strofen (mit of zonder refrein). De grondslag is meerstal een romantisch gegeven. Hier in Nederlaand wodt die soort dichtkeunst een betien as twiederangs beschouwd. Mar we moe'n niet vergeten, dat de grootste dichters van de wereld (Goethe) beroemde balladen op heur naeme staon hebben. Wie daenkt hier niet an *Erlkönig* en toegeliektied an de meziek van Schubert...

A'k d'r even tussen kommen mag: hool ie van meziek?

Mit naeme de vocale meziek boeit me, Schubert/Schumann/Brahms (!)/Wolf/Richard Strauss. Zels schreef ik een studie over Julia Culp, de wereldberoemde Grunnings-joodse alt. En a'k hier een ziedsprong maeken mag naor et Grunninger dialect: Brahms boeit me ok om zien vrundschop mit Klaus

Quickborn

Volkleben

in plattdeutschen Gedichten dithmarscher Mundart

von

Klaus Groth

Dr. ph.

Mit einem Glossar nebst Einleitung

von

Prof. A. Müllenhoff

Sechste vermehrte und verbesserte Auflage

Hamburg

Neubauer Neff & Neume

1856.

Knaolster
Prickelbonkie
deur
Geert Teis Pzn.

1916

M. D. DE LANGE.

VEENDAM.

„Groths *Quickborn* staat bi'j me in de kaaste, naost Geert Teis Pzn...”

Groth en om zien volkslieden. Groths *Quickborn* staot bi'j me in de kaaste, naost Geert Teis Pzn, die him al krek lieke veule bewonderde en propageerde.

In de combinaosie Brahms/Groth ligt veur mi'j - a'k dat zo zeggen mag - een wiede horizon van et dialect. Daor raekt ok „oonze” regionaole tael een briedere onderlaoge van de Europese cultuur.

Mar - mit alle respect - we hadden et over de ballade...

Ik weet et en gao - nao Brahms - toch nog even veerder op et terrein van mien vocale veurliefde. Et numen alliend al van de naeme Carl Loewe (1796-1869) mag je dudelik maeken wat a'k bedoele. Hi'j het de grote componist van de balladen west. Lange tied onderschat mar now naor weerde erkend. Zien *Erlkönig*, zien *Archibald Douglas*, *Die Uhr* raeken mi'j tot in et diepste van mien gemoed. Dat zal grif invloed had hebben op 'e dichterlike verwarking van de joods-mythische stof, die ik in *Vaderland in den vreemde* saemenvat hebbe.

Ie schreven ok volksverhaelen.

Dat onderdiel heurt inderdaod in dit kader thuus. Ik lope al jaoren mit et plan rond en bundele ze es. Veural ok omreden dat soorte bi'j oons (ik bedoele hier et Nederlaans-joodse kader) zo stiefmoederlik behaandeld is.

Is daor gien uitgever veur te vienen?

Wie wet. In die stof liggen ankneupingspunten mit een oold-joodse cultuur, die mi'j een leven laank doende hooft. Drie kotten heb ik vroeger in et *Culturele Maandblad Groningen* publiceerd. Aj' et goed vienen, lees ik d'r iene veur:

DE HEKS VAN REIDERWOLDE

In Reiderwolde waar eens negen stieg (= 180) vrouwen woonden die grote platen goud op de borst droegen, leefde eeuwen geleden een wikwief, een joodse toverheks. Een

vreemde vrouw die haar man en kinderen in een
middeleeuws pogrom had verloren. In haar hut aan de dijk
brandde dag en nacht het jaartijdslicht voor haar
vermoorde verwanten. Als het stormde liep zij met
loshangende haren langs de zee en gilde tot de in weelde
badende boerenvrouwen:

wat blinkt
dat stinkt
't is aal gain gold
ik vuil dien wotter
dollard kold

Hoe ontstaon ze aenlik - ik doele now op die balladen.

Pattietoeren hiel onverwaachs. Een veurbeeld. Een schoft
leden he'k veur een studie demografische gegevens lezen in et

NEDERLANDSCH-ISRAELIETISCH
J A A R B O E K J E,
VOOR
1863
(5623—5624),

Over et tal Drentse joden bi'j de volkstelling van 1860: Anlo
8/ Assen 285/ Beilen 71/ Borger 23/ Coevorden 178/ Dalen 45/
Diever 21/ Dwingel 71/ Eelde 25/ Emmen 64/ Gasselte 19/
Gieten 15/ Haovelte 7/ Hoogevene 318/ Meppel 506/ Norg
62/ Odoorn 3/ Oosterhesselen 4/ Roden 27/ Rolde 19/ Runen
29/ Runerwoold 7/ Sleen 51/ De Smilde 172/ Vledder 7/ Vries
11/ Westerhoek 3/ De Wiek 2/ Zuudlaoren 8/ Zweeloo 12.
Mit mekaander 2.066.

Votopslag nao et lezen dichtte ik - mit Westerbork in et
aachterheufd - dit „Kinderrijm”:

kinderrijm

in dertig plaatsen woonden toen joden
in ruinen/norg/in rolde/roden

eerstelingen uit gods boek
vries/havelte en westerhoek

wie dacht er destijds aan vergassen
in anlo/beilen/borger/assen

aan voorgoed verstomde kinderstemmen
in diever/dwingelo en emmen

wie heimelijk niet-jood zijn wilde
werd opgepakt in sleen of smilde

vergeefs gewacht werd op hun redder
in oosterhesselen en vledder

nog herinnert soms een gevelsteen
coevorden/meppel/hoogetveen

aan sjoeltjes vol vreemde verhalen
in gasselte/odoorn en dalen

aan hebreuws papier dat hier vergeelde
in gieten/ruinerwold en eelde

de wijk/zuidlaren en in zweelo
gedenk ons heer: higgojoun selo

Die laeste woorden bin ontleend an psalm 9 en wo'n in de regel onvertaald laoten. Een soort muzikaol slot-accoord en daor biwwen dan weer hielendal mit in de muzische sfeer.

proere van handschrift

pseudoniem

mien aander zelf
ston zo verfoesd
dat ik hom vring
bistoe verhoesd

Saul van meszel

~~II~~
op 't hainstee

feberwoari 1985

oet: mien laid det vloet

*Een tussenvraage - ie vulen dus gien bepaolde scheiding
tussen die stroef-andoende Grunninger tael en de meziek?
Alderdeegst tot in heur hoogste sferen.*

Niet in et minst. Beide componenten bevruchten mekere op netuurlike wieze. Ik begriepe zonder meer dat Julia Culp (heur heit was - krek as mien heit - een Pekelder jood) tot in heur narven een joods muzikaantendom in heur dreug, dat in die veenstreek hiel goed tot wasdom kommen kon. „Jiddisje Fiedler...”

Ik hebbe op et plattelaand nog dezelve joodse meziekmaekers kend, die ok argens eers in de diaspora veurkwammen. Daornaost kan 'k mi'j al lieke goed vienen in de „knoalster” achtergronden van Cornelis Dopper, die daor in 1872 geboren wodde. In 1972 bin de vrouw en ik (op zien honderdste jaordag op 7 feberwaori) naor zien geboortehuus „gepilgert”.

Wi'j weren doe in Borger uut-van-huus. Die dag was et iezig koold, zo koold kan et alliend in Grunninger laand wezen. Wi'j kuierden naor et kefé Dopper, bekeken de gedaenkstien en beseften de beklemmende vergetelhied. Daenkende an et verhael van Heinrich Heine die zien schim op zien honderdste jaordag naor zien geboortestad Düsseldorf gaon wezen zol om te zien of iene daor nog an him dochte. Op Doppers honderdste jaordag docht daor niet iene an him.

Inspireerd deur de verlaotenhied van disse Veenkelonies schreef ik doe et volgende *in memoriam*:

aarns op knoal dreef e
zo mor aan diek
löt baauwde zien örgel
locht speulde meziek

wiederwaaidege wiezn
dij gliedn as tjaalkn
liek daip/lieke wiekn
lieke nootnbaalkn

schrief ik dat hier
in aign maggels
of drief ik schier
op zulde waggels

*Mar now eindelijk over jow kwatrienen, die in et Grunninger
taelgebied hielendal op himzels staon.*

Laot ik „dizze raais” es economisch formeleren. Ik bin rejaol
mit mien gedichten mar zunig mit mien woorden.

autogram/1984

dit dichterschap
tegen mijzelf bestand
houdt mij heel krap
met woorden in de hand

(uut: inkele raais)

In de spanning van et kwatrien (de „vaarregel” zoas ik die
nume naor et Duutse „vierzeilig”) ligt die „kraphied” op
netuurlike basis inbouwd. De psychologische ofmeten- of
ofbetenhied van de stugge Grunninger gefit an dit
„zuneghaid-aspect” een appatte naodrok. „Zunege toal dij
mie dat gunt...”, dicht ik argens. „Mien gedichten laag
zuneg”, nuumde Hans Werkman zien essay over mien poëzie.

Ma'k zels ien veurbeeld kiezen van „economisch” ommegeon
mit de „zunege” middels van „oons” dialect?

nostalgie

jeudnmonumentn op riege
wээр zo'n lözze flotter
sjoels vernuuverd bie t stiege
vaals as schoem op wotter

*Wodt die laeste keuze niet wээр bepaold deur een anti-
nostalgie, a'k dat zo numen mag?*

Ik wil dat niet ontkennen. Ik haete al die nostal-gieren die op
oons verleden daelestrieken as op een aos. Ik jaegde ze poëtisch
en prozaïsch de stoepen op et lief, krek as de mythische
boesjeude die onstarvelik blift, as ahasverus.

boesjeude zél
die kriegn

d'r binn haildal
gain jeudn meer

boesjeude komt
aaltied weer

Bi'j dat vermoorde Ommelaanse jodendom heur ik - zo aj'
willen - *functioneel* as de iewige, zwarvende jood uut
middelieuwse legenden. Een betrokkenhied, die me niet
loslaoten zal zolange a'k schrieve.

*Mar - a'k ok es een dialectische sprong maeken mag - zit in dit
kille-ofstaandelike toch ok een res sien van diepe innerlike
betrokkenhied bi'j je geboortegrond, die aj' niet kwietraeken
kunnen?*

Ik geve dat toe. Vaeke is de drang om zomar inienend naor et

SIMON A. VEGA
BEN SHEMEN

214-2255
TEL. 962565 J.D.

שמעון וגה (וויגא)

כפר הנוער בן-שמן

7372
ס"ס סיקוד 101

S.O.S.

Op de ondiepten van
mijn woorderzoek strand

Het origineel
kraampachtig in mijn land

Spreek ik als
vertaling aan land

מ'2 א"ס
3 מ'ס'ן
פ'ס'ן

מ'ס'ן
פ'ס'ן א"ס

מ'ס'ן
פ'ס'ן א"ס

3. ... פ'ס'ן - האר שמוני "מ'ס'ן" פ'ס'ן 14 מ'ס'ן
הפ'ס'ן דם שמוני פ'ס'ן א"ס א"ס א"ס א"ס
פ'ס'ן א"ס א"ס - 13 א"ס א"ס א"ס א"ס
א"ס א"ס א"ס - 14 א"ס א"ס א"ס א"ס

Deze brief is ontleend aan correspondentie met Simon Alvares Vega, tutor aan de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem. Wij beiden overwegen sedert lange tijd de uitgave van een Bloemlezing van Nederlandse poëzie in het modern Hebreeuws vertaald. Onder de geprojecteerde titel *Mibajit oe-michoets* = van binnen en van buiten. Of om Simon te citeren: „De jas en de voering”.

Vergelijk in dit verband mijn vertaling van Nijhoff: *De Moeder De Vrouw*, die werd verzorgd door de Quid Novum Pers van Albert van der Heide (zie later pag. 67). Het gedicht S.O.S. stuurde ik naar Jeruzalem; prompt reageerde Vega met... een vertaling.

Noorden te gaon hiel stark. Dan *gao* ik ok „minnegmoal”.
„Pekel” staot veuran op mien eigen kaorte, mar...

toerisme

prediker 4:12

pekël/poëzie
en pabbe

dicht bie sjoel
nait wied van klabbe

drijdubbeld droad
van prediker

zuik ik vergees
in mien baedeker

Dat geboorteplak van mien heit kan 'k toch nog wel „bezuken”. Argens - ie geleuven et niet - bin 'k d'r pattietoeren alderdeegst nog iên verleuren mement gelokkig. Zoas op die dag da'k in de stromende regen „bie Hoanekaampe ston” en in gedaachten kaddiesj zee veur omke Bram... Dat gedicht lees ie laeter nog wel es. Mar in mien eigen geboorteplak - die stad zonder joden - vuul ik mi'j blievend ontmoedigd, deportoord. A'k die „geriffermeerde” sjoel veurbij kuere, wee'k da'k nooit *terogge* kommen *kan*. Daor neem ik allieend mar peilloos ofscheid. Altied.

afscheid

toen ik
na vele jaren
langs het huis kwam
waar ik geboren was

stond mijn
gestorven vader
zo duidelijk
achter glas

dat in verruklijke waan
ik niet meer
naar het kerkhof
durfde gaan

maar toen ik bleef staan
wenkte hij mij
voor het allerlaatst:
dit is voorgoed voorbij

Enige literatuur over Saul van Messel

Algemeen oriënterend: *Neveh Ja'akov*/Opstellen aangeboden aan Dr. Jaap Meijer ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. Onder redactie van Lea Dasberg en Jonathan N. Cohen, Assen 1982.

Over Saul van Messel (alfabetisch):

Jan Boer: 'n *Nije dichter, 'n nij geluud* in *Nieuwsblad van het Noorden* 28-12-1970.

P. J. van Leeuwen in *Geschiedenis van de Groningse Literatuur*, Scheemda 1984.

A. Sassen n.a.v. *vrouger of loater* in *Cultureel Maandblad Groningen*, september 1969.

Jan van der Vegt: *Kanttekeningen bij drie kleine gedichten van Saul van Messel* in hetzelfde tijdschrift, december 1969.

Hendrik de Vries in *Kritiek als Credo*, Den Haag 1980.

Hans Werkman: *Saul van Messel*/„*Mien gedichten laagn zuneg*” in *Toal en Taiken*/Tiedschrift veur Grunneger Cultuur, september 1983.

aignikkeg/groteske

vragt mien pampier
doe schrievmde pin
dien inkt zit doar
gain slietn in

dat heurt ja niks
dink ik verwind
doe bist toch nait
mien recensint

en boetndès
doe lèlk pampier
ik bin de boas
wat dustoe hier

recensint

veur.....

hai wos/hou 't mos
mor dichtte zuls zo nait
hai haar 't ja veuls te drok
mit aanderman zien laid

Adri Offenberg/ Bibliografie

van het afzonderlijk verschenen dichtwerk van
SAUL VAN MESSEL

lied eines fahrenden gesellen

vannacht liep ik mee
in een volksverhuizing
wij zongen luidkeels
liederen als dit:

geen dageraad
tegen het duister bestand
blijft de droom/
de droom ons vaderland

Inleiding

De wetenschappelijke en literaire productie van Dr. Jaap Meijer/Saul van Messel moet voor menige rechtgeaarde bibliograaf een bijna tergende uitdaging betekenen.

Toen hem ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag op 18 november 1982 een feestbundel werd aangeboden, was daarin een bibliografie van zijn geschriften uitsluitend op het gebied van de joodse wetenschap opgenomen, die destijds reeds 262 nummers besloeg. Inmiddels is dat aantal al weer sterk uitgebreid.

Maar het was duidelijk, dat er nog een uitgestrekt bibliografisch terrein braak lag. Daarom leek het een zinvolle gedachte, hem op zijn 71ste verjaardag, in 1983, als het ware een vervolg op de eerste bibliografie aan te bieden: een „*Voorlopige bibliografie van het afzonderlijk verschenen dichtwerk van Saul van Messel*”. Ditmaal in uiterst beperkte oplage: één met de hand geschreven exemplaar, bijzonder smaakvol gebrocheerd door Corretje Moed-van Walraven in turquoise en goud.

Nu deze lijst, ruim een jaar later, een wijdere verspreiding krijgt, bleek het uiteraard al weer nodig, aanvullingen aan te brengen, terwijl de gebruiker zich wél dient te realiseren, dat er nog heel wat ongebundelde, bijv. in tijdschriften verschenen poëzie op een bibliograaf - en dus op toekomstige lezers - ligt te wachten. Vaak ongesigneerd, en soms niet onder de naam van Saul van Messel, maar wie zou ook verwachten, dat dit werk zich makkelijk onder één noemer laat brengen?

Zeer zeker en zeker zeer. Joodse gedichten.
Rijswijk: De Oude Degel (1967). -- 8°. 31 p.

Haagse cahiers, no. 10.

Het Beloofde Land. Joodse gedichten.
Baarn: Het Wereldvenster 1968. -- 8°. 40 p.

Het Beloofde Land. Joodse gedichten. (2e dr.)
Baarn: Het Wereldvenster 1968. -- 8°. 38 p.

Mammoeth mijn muze. Gedichten van een leraar.
Baarn: Het Wereldvenster 1968. -- 8°. 46 p.

Mammoeth mijn muze. Gedichten van een leraar. 2e dr.
Baarn: Het Wereldvenster 1968. -- 8°. 46 p.

Strelen om de stam. Een bundel priapeeën.
Haarlem: De Tuinwijkpers 1968. -- 8°. 21 p.

Colofon: „Deze bundel priapeeën werd gezet uit de 16-punts Cancellaresca Bastarda van Van Krimpen en gedrukt op de handpers in een oplage van 66 exemplaren, waarvan de nummers 1-10 door de dichter zijn gesigneerd.”

Bruid waar blijft je mond. Een bundel priapeeën.
Haarlem: De Tuinwijkpers 1969. -- 8°. 31 p.

Colofon: „Deze tweede bundel priapeeën (...) werd gezet uit de 16-punts Cancellaresca Bastarda van Van Krimpen en op de handpers gedrukt in 74 ex. Het papier werd door Barcham Green met de hand geschept.”

Bloedrood en zonder schaamte. Een bundel priapeeën.
Haarlem: De Tuinwijkpers 1969. -- 8°. Ongepag.

Colofon: „Deze derde (...) bundel priapeeën werd gezet uit

de 10-punts Romanée van Van Krimpen en (...) gedrukt op de handpers in 36 ex."

Die ons voorging. Een klein cyclus. (Gedichten).
Haarlem: De Tuinwijkpers 1969. -- 8°. Ongepag.

Colofon: „Voor de ouders van de jonggestorvene (Folkert Hendrik da Costa) werd deze kleine cyclus geschreven (...) Hij werd op de handpers gedrukt door C. van Dijk in 26 genummerde ex."

Kaddisj. Een cyclus. (Gedichten).
Haarlem (:De Tuinwijkpers) 1969. -- 8°. Ongepag.

Colofon: „De verzen „Koopman 1922" en „Afscheid 1965" werden eerder gepubl. in de bundel „Het Beloofde Land", uitg. van Het Wereldvenster, Baarn 1968. De overige gedichten verschijnen hier voor de eerste keer. De oplage bestaat uit slechts enkele ex., die zijn bestemd voor de dichter en enige van zijn vrienden..."

Sem Hartz. Een gedicht.
Haarlem: De Tuinwijkpers (1969). --smal 8°. Ongepag.

Gevouwen blad in omslag.

Op de titelpag.: „Een samenzijn ten huize van Saul van Messel op 1 december 1968 ter gelegenheid van het verschijnen van de eerste bundel priapeeën inspireerde hem tot dit gedicht. Het werd door C. van Dijk op de handpers gedrukt in 36 (genummerde) exemplaren voor Sem Hartz' zevenenvijftigste verjaardag, 28 januari 1969."

Vrouger en loater. Gedichten.
Winschoten: Van der Veen 1969. -- 8°. 30 p.

Twijspaalk. Mien bloasbaalk. (Gedichten)
Winschoten: Van der Veen 1970. -- 8°. 42 p.

Mien laid dat vlogt. Gedichten.
Heemstede 1970. -- 8°. 32 p.

Uitgeg. in eigen beheer.

Colofon: „Dizze mien daarde bundel in 't grunnegers
verschient november 1970 in n oploag van 100
ex. nummerd en taikend deur de dichter (...).”

Over de huid van mijn geheugen. Een cyclus joodse gedichten.
(’s Gravenhage: Boucher 1970). -- 8°. 45 p.

Salomo: Keur uit zijn liederen. Uit het Hebreeuws vertaald.
Kampen: Kok 1971. -- 8°. 39 p.

„Verbaal”.

Vrije vertaling van het Hooglied, die een dichterlijke
weergave van de tekst beoogt te zijn.

Syndroom. Joodse poëzie.

’s Gravenhage-Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar 1971. -- 8°. 62 p.

Nijgh en Van Ditmar’s paperbacks, no. 103.

Het eeuwige leven. Een bundel doodspoëzie.

’s Gravenhage-Rotterdam 1972. -- 8°. 118 p.

Nijgh en Van Ditmar’s paperbacks, no. 122.

Het geluid hing te trouwen. (Gedichten).

Haarlem: Holland (1972). -- 8°. 46 p.

De Windroos, no. 85.

We-ha-ofek bachalon (= en de horizon in het venster)
(Heemstede (5)733 = 1972/3). - 4°. 29 bl.

Uitgeg. in eigen beheer.

De Hebreeuwse tekst is een facsimile van het handschrift
van de dichter.

Bruid waar blijft je mond. Een bundel priapeeën.
's Gravenhage-Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar 1974. --
8°. 76 p.

Nijgh en Van Ditmar's paperbacks, no. 143. In 1969
verscheen bij De Tuinwijkpers te Haarlem een bundel
gedichten onder dezelfde titel. In deze uitg. zijn de meeste
gedichten overgenomen.

Polder.

(Haarlem: Carlinapers 1975). --2°.

Eénmaal gevouwen folioblad, gedrukt in blauw, rood en
zwart. Colofon: „De oplage van dit met de hand gezette en
gedrukte vers bedraagt vijftien genummerde exemplaren.”

Vagans judaeus. Tien joodse gedichten.

Heemstede 1975. -- 8°. Ongepag.

Op het titelblad: „5 mei 1945-5 mei 1975”.

Uitgeg. in eigen beheer.

Colofon: „Messis messeliana I. De oplaag van deze mini-
bundels bedraagt 50 genummerde en gesigneerde ex.”

Het heden laat verstek gaan. Gedichten.

Heemstede 1976. -- 8°. 63 p.

Uitgeg. in eigen beheer.

Gedrukt in een opl. van 200 ex.

Selieches. In memoriam rebbe Jisroël. (Gedichten).

(Heemstede 1976). -- 8°. Ongepag.

Eén gevouwen blad (tevens nieuwjaarswens), uitgeg. in
eigen beheer.

Colofon: „De cyclus Selieches verschijnt ter gelegenheid
van Rosj Hasjana 5737 in een oplaag van 200 ex.”

M. NIJHOFF, DE MOEDER DE VROUW

מ. ניהוף אָמא, אַשֶׁת-חַיִל עֵבְרִית: יַעֲקֹב מֵאִיר

הִלַּכְתִּי לְבוֹמֶל לְרֹאוֹת אֶת הַנָּשֶׁר.
וְהִנֵּה הַנָּשֶׁר הִחְדֵּשׁ. שְׁנֵי עֶבְרִים
מִתְנַנְדִּים מִלְּפָנִים,
הָיוּ לְשִׁכְנִים.

בְּהִיּוֹתִי שׁוֹכֵב עַל-יַד הַחוּף,
אֲזֵנִי שׁוֹמֶצֶת, רֹאשִׁי מְלֹא נוֹף –
צִלִּיל נִשְׁמָצֶת, נְעִימָה נֶאֱמָנָה
קוֹרֵאת כְּבַת-קוֹל מֵאֵין סוֹף.

בְּסִסְיָהּ הַיִּירֻדֹת בְּנֶהָר לְאֵט
עַל-יַד הַהֶנָּה עוֹמְדֹת לְבָדָד,

אִשָּׁה נוֹהֶגֶת וּמְזַמֶּרֶת מִנִּינָה
לְפִי הַנֶּהֱגָה שֶׁל מְזֻמּוֹר, הַלֵּנוּאִי שְׁאֵמָא

תִּזְמַר שָׁם כְּלָסָנִים, אֲשֶׁרֵי יִלְדוּתָהּ
תְּהִי-רֹדֶף עַל-אִישׁ יְמִינָהּ.

*Ik ging naar Bonimel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd –
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.*

*Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,
en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.*

uit: Martinus Nijhoff, Verzamelde Gedichten
Den Haag, 2e dr. 1963, p.212

Aign etmoal. Gedichten.
Heemstede 1977. -- 8°. 24 p.

Uitgeg. in eigen beheer.

Bensjen. Ballade.
Haarlem: Carlinapers 1977. -- 8°. Ongepag.

Eén gevouwen blad in omslag. Gedrukt in rood en zwart in
een oplage van 100 ex.

Bensjen. Ballade.
Haarlem: Carlinapers 1977. -- 8°. Ongepag.

Editie in ander lettertype en omslag. Zelfde oplage.

Foxhol. Ballade.
(Heemstede 1977). -- 8°. Ongepag.

Eén gevouwen blad (tevens nieuwjaarswens), uitgeg. in
eigen beheer.

Colofon: „De ballade Foxhol verschijnt ter gelegenheid
van Rosj Hasjana 5738 in een oplage van 250 ex.”

Gedateerd: 12 september 1977/29 elloel 5737.

Hèlp mie t onthòln. Gedichten.
Heemstede 1977. -- 8°. 30 bl.

Uitgeg. in eigen beheer. De bladen eenzijdig bedrukt.
Oplage 100 genummerde en gesigneerde ex.

In de Jodenhoek geboren. Spinozanum poeticum. (Gedich-
ten).

Haarlem: Carlinapers (1977). -- 4°. 11 p.

Verschenen t.g.v. het overlijden van Spinoza, 300 jaar
geleden, op 21 februari 1677.

Gedrukt in een oplage van 77 genummerde en gesigneerde
ex.

Proeve van hebreuws handschrift
(in schriftletters)

וְיִשְׂרָאֵל

וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל
וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל
וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל

—

Dit hebreuws vers op de Groninger dichter spreekt
met het begrip TSAFON = NOORDEN, dat het element
VERBORGEN in zich draagt. Het „kwam“ is meer eens
een-vriend gevraagd - ik had moeite een goede vertaling
te produceren. Hier één van de pogingen:

Lendrik de vier

het zuiden:
zijn venster
in het noorden

dat uit ziet
naar hem nog
verborgen worden

Jan van Nessel
P-3-1985

Jozef de dromer. Ballade.
(Haarlem: Carlinapers 1977). -- 4°. Ongepag.

Zonder titelbl. Omslagtitel.
Gedrukt op Ingres t.g.v. Bevrijdingsdag 5 mei 1977 in een
oplage van 100 ex.

Komende uit de Folkingestraat. (Gedicht).
(Z. pl. 1977). -- 4°.

„Voor P. L. de Vrieze, architect. 10 mei 1977.”
Eenbladsdruk op getint papier; het gedicht gedrukt over
een plattegrond van de A-kerk te Groningen.

Roofvogel tijd. Gedichten.
Heemstede 1977. -- 8°. 36 bl.

Colofon: („,...) door de dichter in eigen beheer uitgeg. en
grafisch verzorgd door C. van Dijk. De opl. bedraagt 100
genummerde ex.”

Jacob Israel de Haan, Bloemlezing uit zijn kwatrijnen met
Hebreeuwse vertaling.
Heemstede 1977/78. -- 8°. 54 p.

Bevat 48 kwatrijnen.
Genummerde oplage van 200 ex., het Hebreeuws te Bné
brak (Israël) gezet.

Onder valse vlag. Gedichten.
Heemstede 1978. -- 8°. 24 p.

Gedrukt in een oplage van 200 ex.

Balans 5739. (Gedichten).
(Heemstede 1979). -- 8°. Ongepag.

Vier pag. (tevens nieuwjaarswens 5740), uitgeg. in eigen
beheer.

Colofon: „In augustus 1979 met de hand gezet en gedrukt door De Lojen Deur Pers. Letter: 12-punts vette Baskerville. Oplaat: 25 door de dichter gesigeneerde exemplaren, genummerd I-XXV, en 100 ex., genummerd 1-100.”

Vaderland in den vreemde. Joodse balladen uit groningerland.

Amsterdam: De Engelbewaarder 1982. -- 8°. 36 p.

Op het titelblad gedateerd: „4/5 mei 1982”.

Colofon: „'Vaderland in den vreemde' is een extra-uitgave van het kwartaalschrift De Engelbewaarder. Het is een literaire bijdrage tot de cultuurgeschiedenis der omgekomen joden uit onze noordelijkste provincie. De oplaat van deze door Leo Creton typografisch verzorgde bundel bedraagt 300 genummerde en door de dichter getekende ex.”

Drenthe. Een bundel joodse poëzie.

(Zuidwolde:) Het Drentse Boek 1982. -- 8°. 60 p.

„Horizon-taal.” Literaire reeks van de stichting Het Drentse Boek, (no. 1).

Colofon: „In grote lijnen omvat deze bundel een aantal cycli die eerder verschenen in „Drenthe”, provinciaal maandblad uitgeg. door „Het Drents Genootschap” (culturele raad voor Drenthe). Het gedicht Gieten/Gedenksteen II” (...) werd ontleend aan (...) Syndroom, 1971”.

Groningen. Een bundel joodse poëzie.

Heemstede 1983. -- 8°. 48 p.

Uitgeg. in eigen beheer.

Colofon: „Dizze bundel wier drokt in 'n oploag van 200 ex. aaltemoal nummerd en taikend deur de dichter.”

Vaderland in den vreemde. Joodse balladen uit groningerland. (2e dr.)

(Zuidwolde:) Het Drentse Boek 1983. -- 8°. 39 p.

„Horizon-taal”. Literaire reeks van de stichting Het Drentse Boek, (no. 5).

Colofon: „Deze 2e druk van 'Vaderland in den vreemde' verschijnt op Bevrijdingsdag 1983. De oorspr. editie was een extra uitgave van het kwartaalschrift 'De Engelbe-waarder', precies een jaar eerder (...).”

Bourtange. Tien gedichten over één thema.

Heemstede (1984). -- smal 8°. Ongepag.

Uitgeg. in eigen beheer.

Op het titelblad gedateerd: Rosj Hasjana 5745.

Colofon: „Dit bundeltje verschijnt ter gelegenheid van ons joods nieuwjaar 5745 in een genummerde en door de dichter getekende oplaag van 100 exemplaren, waarvan de nummers 21-100 in de handel worden gebracht. Voor de grafische verzorging en produktie tekent Dik van Tol. Heemstede, elloel 5744/september 1984.”

Inkele raais. Gedichten.

Zuidwolde: Het Drentse Boek 1984. -- 8°. 46 p.

„Horizon-taal”. Literaire reeks van de stichting Het Drentse Boek, no. 10.

Colofon: „Veur bibeltaikn in de regio: / dit is mien zeuvm-de bundel in de streek-toal-/ ik kiek hom sneu noa/ (...) Heemstede, feberwoarie 1984 (doagn worn alweer wat laanger).”

Omslag-tekst: „... Bij de Stichting Het Drentse Boek publiceerde Saul van Messel nu inmiddels drie poëzie-bundels. Deze laatste valt samen met de toekenning van de Literaire prijs van de Stichting 't Grunneger Bouk 1983.”

Pieter Jonker/Poëet in „aig“ laand

Bibliografisch supplement

Wat Offenbergh al stelde, wotd deur de laeste ontwikkelings bewezen: Van Messel blift veur zien bibliograaf muuilik bi'j te bienen. Sund de ofsluting van de veurige opsomming verschenen al weer een stokmennig separaten die hier riggestreerd wodden.

Bibliofielen uut Bedum/De Lijnbaan 54

De dichter blift disse keer dichte bi'j huus. Want et was Menno Wielinga van de marginaal-utgeverij Exponent uut Bedum, die veural grepen deur Van Messel zien balladen, liekwel as zien verhaelende poëzie - een drietal gedichten appat verschienen leut:

Chewre kadiesje. Gedicht/gevouwen plano 29 x 20; titel in lichtblauw, uitgevoerd in houten biljet-letters.

Colophon: de tekst is met de hand gezet uit de Columbia. Vormgeving en drukwerk zijn van Menno Wielinga.

De oplage is 100 en XX exemplaren.

Winschoot-sjoel zonder joden. Gedicht/gevouwen plano 29 x 20.

Colophon: de tekst is met hand gezet uit de Syntax en de Times. De oplage van 70 en XV genummerde exemplaren is op de handpers gedrukt door Menno Wielinga, die ook prenten en vormgeving verzorgde.

Principes. Gedicht/ingenaaid; 29 x 16.5.

Colophon: *Principes* is het tweede deel uit de reeks Eenheden. De tekst is met de hand gezet uit de Mercator.

De oplage is 100 en XX exemplaren.

De vormgeving is van de hand van Menno Wielinga, die tevens het drukwerk verzorgde.

In veurbereiding

Meinses/Joods vertelselboek in poëzie en proza; 20 pag.

Tekst zet uut de Mercator en de Times.

Drie sjabloon-prenten van Menno Wielinga (32 x 25).

De oplaoge is 90 exemplaoren.

Scheemde/sikkom

Hou fremd hai bleef..... dot bliken uut et volgende, dat in dit boek niet achterwege blieden mag. Want alderdeegst een oppervlakkige blik op Offenberg zien bibliografie lat zien dat van disse productiefste dichter in et Grunnings, in de eigen regio sund 1970 niks meer in boekvorm publiceerd wodde. Dat veurrecht bleef lange tied de dichter zels holen, die - mit de vrouw - sund 1974 een eigen uitgeveri'jgien beheert, dat now al goed tien jaor et „duo” Meijer-Van Messel de gelegenhied verschaft te publiceren wat en wanneer as ze zels willen.

Et was Marga Kool die in 1982 et initiatief nam om *Drenthe/ een bundel joodse poëzie* uut te geven, daor ok een bescheiden plakken in inruumd wodde veur et Grunnings.

Het Drentse Boek leut een jaor laeter Van Messel zien *Vaderland in den vreemde/joodse balladen uit Groningerland* verschienen.

Et gong hier om een twiede drok; de Engelbewaarder hadde een jaor eerder de eerste editie verzorgd in een limiteerde uitgifte van 300 exemplaoren, die an de hiele Noordelike passe veurbij'j gong. Doe Van Messel veur 1983 de pries van 't Grunneger Bouk toekend wodde, gaf Het Drentse Boek veur de dadde keer - en now hielendal in et Grunnings - acte de présence mit *Inkele raais*.

Et het de productiviteit van de dichter in de tael van zien heit niet hinderd. Hi'j is op dit stok van zaeken inderdaod *Ongeneeselk*, de titel „die eens te meer wil uitdrukken, dat mijn poëtische kwaal in het dialect een chronische is.”

Zo staot et in et *Ten geleide*, véúr zien eerste vief Grunninger

bundels, die now dan - eindelijk - as een uutgaove van 't Grunneger Bouk in saemenwarking mit Actief Scheemda onder de titel *Ongeneesek* in de Ommelanen gezaemelik herdrukt wodden. Een „Wiedergutmachung” mit steun van de perveensie. Et vieftal in *Ongeneesek* is nog anvuld mit een spiksplinterni'je bundel: 1985-1945.....

Et in *Toal en Taiken* al ankondigde poëtische boekwark van 175 pagina's is al in productie.

Nao de „keur” uut dit boek, dus Van Messel zien twiede bundel begin 1985; in et an literatuur-productie toch niet zo vruchtbere Grunningerland. En wat staot oons nóg te waachten van disse dichter „die zo zuneg omgaait mit de taal.... zien rejoalste vrund”.

daankbetuugn

„an die musik”

van aaltemoal
rejoalste vrund
zunege taal
die mie dit gunt

(uut: *inkele raais*)

after-thought/envoi

mijn droom
glad als chroom
vertoonde roestvlekken
na het wekken

as ik noar röttem vlaig

aign keur oet mien allernijste gedichten

mien vleedn
noatreedn
mor ja
in aandermans heedn

kompas

ommelanden:
van mijn droom de ingewanden
van mijn dag vage kontoeren
van mijn dichtwerk rafelranden

ommelandsvaarder

van menig droomschip blinde passagier
zeeën bevarend ver van hier
ontwaak ik in mijn ochtendbed
als werd ik ergens over boord gezet

31-1-1985

bodem-onderzuik

woorn van laifde
dij mie driefvm
bie aal dat
over noorn schriefvm

houveul persint van joe
bedink ik voak
bestaait aignliek
oet vroak

winst-schoot

mien verschienn
tou 't òlle plak
heurt bie 't verdwienn:
in toubonn zak

sliep oet

zo hoog hest nooit wèst
laagde laiwerke lèst
en dreef oet zien locht
de spot mit mien vlocht

òfgunst

as ik noar röttem vlaig
dicht ik en laig
mor maive dij vlocht
slagt vleugels in locht

excursie

ik zag een vogel
met brede vlucht
een plattegrond bestuderen
hoog in de lucht

over zijn schouders
keek ik met hem mee
naar de toppen der bomen
en de golven der zee

hier zei hij
ligt nog rottummeroog
ben jij misschien
soms een ornitoloog

nee zei ik: dichter
waarom zou ik liegen
die alleen in zijn droom
af en toe mag vliegen

ik vond het al vreemd
dat ik je hier vond
schamperde hij en schonk
mij zijn plattegrond

toen ik vanochtend
op de dag was gestrand
had ik die kaart
nog vast in mijn hand

sjwoes

reiderland mijn geiderland
waar ik kind van arme ouders
met mijn talles om de schouders
groot werd tussen klei en zand

jood werd tusn zaand en klaai
veujoar pruifde in moand van maai
bloumm van maai in sjoel van sjwoes
onze sjoel zo vaast as 'n hoes

mor vaaster nog was 't jeudnlöt
dat in dit laid de klokke lutt
waar al mijn nostalgie verzandt
in reiderland mijn geiderland

sjwoes = wekenfeest („pinksteren“)
op die dagen wordt de synagoge met bloemen versierd
geider = jodenschool
talles = bidkleed

honger

boeskoolvat
mit vlinde

wèl taiknt
poëtisch dien prinde

rokst mie vandoage
zo lekker tou

mor toal is te zat
veur 't moal van dou

moeke

grieze wasketobbe
petret van overkaand

wotter is glad globbe
nat vuilt moekes haand

oet opstruupte maaauwn
glimt graasgruine zaip

begun ik te graauwn
of is daglicht laip

vandoage nait koopman (1980)

toal/mien touvlocht
doezend moal

löt mie in de steek
hier op musselkenoal

toal/wat begun ik
zunder die

wandelnd of handelnd
in poëzie

westerwolde/toeristenkaart

waar ik in
nachtelijke dromen woon

tussen dorpsgezichten
en landschappelijk schoon

waar ik steeds
nog voor de ochtend sterf

als jeudnkoopman
op een boerenerf

levensvreugde

ontgoocheld denk ik vaak
spijtig dat ik ontwaak
maar na verloop van tijd
troost ik me met die spijt

levenstroost

voortgang die ik boek
bij alles wat ik zoek:
dat ik dus leven blijf
en over zoeken schrijf

die uhr

ballade van loewe

mit tied speuln/
hallozie van dichters
gaait mit euliemeuln

eerns moakn mit tied/
hallozie van god
doarin zit gain sliet

boesjeude

ook waar men ons
niet meer verdrijft
omdat er
niemand overblijft

gaat elk moment
een jood op jacht
naar dromen
in een kindernacht

POST SCRIPTUM

Voor dit boek over zijn dichterschap schreef Saul van Messel speciaal deze „nachruf in aign beheer”, zoals hij het noemde. Een van zijn vele eigen grafzerk-teksten:

ahasverus

hier ligt onzichtboar
onder onzichtboare stain
grunneger dichter
haidal allain

nait aans as
tiedns zien dròkke leevm
is e noa zien dood
allinneg bleevm

gounent van zien bundels
twijd'haans dat is glâd
lign wel ais
bie boukhandel in stâd

doarveur betoaln ie
al gaauw goud gèld
den hai waz jeude/
onder ons vertèld

mor duur of goudkoop
nou ligde allaine
zunder troost en hoop
woaraarns onder staine

woar hai doodmuide
van geschrief en gedicht
indelk stram en stief
veur aaltied swigt

woar e nait meer plaint
en nait meer schrift
tot god zien gebaint
noar jeruuzlem drift

maank ale jeudn
in 't inne der doagn/

behaalm boesjeude
dij blift joe hier ploagn

plaint (plajent)/hail gebruikelk jiddisj woord = reert